

SPRAVODAJCA

MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI

2016

RAJECKÝ RÍNEK

4x snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

KRÁTKE SPRÁVY Z NOVŠÍCH
ARCHEOLOGICKÝCH VÝSKUMOV
V RAJCI V ROKOCH 2015 A 2016

ČRIEPKY
Z KRONIKY RAJCA
10. časť

NENÁPADNÝ HMYZ
RAJECKEJ DOLINY 4

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK
(9. výber)
PÍSMENO Z

ŠŤÚRIKY
RAJECKEJ DOLINY
A VYBRANÝCH LOKALÍT

KRÁTKE SPRÁVY Z NOVŠÍCH ARCHEOLOGICKÝCH VÝSKUMOV V RAJCI V ROKOCH 2015 A 2016

Rajecká dolina patri z archeologického hľadiska síce medzi menej známe archeologicky preskúmané územia, ale to nijako neznižuje jej historický potenciál. Práve naopak. V prehľadových štúdiách od Š. Moravčíka (1994, 7-18) alebo autorského kolektívu Z. Stanková – A. Slaná (2015, 45-55) je zrejmé, že Rajecká dolina bola osídlená v rôznej intenzite od neskorej doby kamennej po súčasnosť. Vo svojom článku by sme sa zamerali na výsledky výskumov, ktoré v rokoch 2015-2016 realizovala súkromná vedecká spoločnosť pod vedením Dr. Milana Horňáka a Mgr. Jána Zachara.

SÍDLISKO Z NESKOREJ DOBY BRONZOVEJ V LOKALITE RAJEC-CHARUBINÁ

V súčasnej dobe je archeologický výskum prevažne viazaný na stavebné investičné akcie, kde v zmysle platnej legislatívy je potrebné pred samotnou stavbou vykonať predmetný výskum. V podobnom duchu bol v marci roku 2016 realizovaný záchranný výskum v priestore plánovaného rozšírenia už existujúceho golfového ihriska. Počas výskumu bolo preskúmané sídlisko z neskorej doby bronzovej (1000-700 pr. n.l.), ktoré tu vybudoval ľud lužickej kultúry.

Dominantnú časť preskúmanej lokality predstavujú sídliskové objekty. Tie boli, ako môžeme vo všeobecnosti uviesť, zahĺbené do ílovitého podlažia. V úrovni ich zachytenia boli nepravidelného kruhového tvaru. Spomedzi viacerých objektov sa zameriame na tie, ktoré nám umožňujú pochopiť život v tejto pravekej osade.

Deštrukcia domu: Po odstránení ornice boli v teréne rozpoznateľné čiastočne zachovalé základy domu (obr. 1.1) – podlahy s výraznou vrstvou červenej farby s vysokou koncentráciou mazanice a keramiky (obr. 1.2). Na základe interpretácie maza-

nice a typov stavebných konštrukčných prvkov predpokladáme, že ide o deštrukciu steny. Vo vnútornom priestore domu bola zachovaná ílovitá podlaha, na ktorej sa nachádzali výrazné koncentrácie keramických fragmentov a stopy niekoľkých ohnisk. Okolo domu bol pravdepodobne vykopaný odvodňovací žliabok, ktorý sa torzovito zachoval JV a SZ časti hrany základov domu.

Varná jama: Preskúmaný objekt, ktorý sme na základe nálezov a charakteru interpretovali ako varnú jamu, sa nachádzal cca 7 m južným smerom od vyššie opísanej deštrukcie chaty. Štruktúrnou jednotku tvoril výkop pre obslužný priestor, ktorý bol dodatočne prehĺbený výkopom pre vlastný varný priestor. Výplň posledne menovaného tvorili prepálené kamene, ktoré boli do jamy vložené, aby zabezpečovali dostatočné teplo, či už na zohriatie vody, alebo na pomalé dusenie mäsitých potravín.

Štruktúrny komplex č. 3 (ŠK3): V spodnej západnej časti skúmanej plochy sa nachádzal súbor sídliskových objektov, ktoré sme označili ako štruktúrny komplex č. 3. Interpretatívne ide o „pracovné“ zázemie vyššie opísanej chaty. Hlavnou osou ŠK3 je odvodňovací žľab, ktorý pravdepodobne začínal už pri opisovanej chate. Dá sa povedať, že vďaka tomuto odvodneniu z neskorej doby bronzovej sa zachovala celá situácia, nakoľko odvodňovaním mierne erózneho svahu sa zabraňovalo tisíročia erózii, ktorú by spôsobovala dažďová voda, ktorá by stekala po nepriepustnom ílovitom podlaží. Výplň žľabu tvoril hlinitý zásyp obsahujúci väčšie množstvo keramických fragmentov a lomových kameňov. Okolo žľabu boli nájdené výrazné kumulácie fragmentov keramiky – depónie rozbitých nádob. Tieto kumulácie boli začisťované vo viacerých úrovniach, ktoré nám indikujú pochôdznú úroveň tzv. „level of activity“ v období neskorej doby bronzovej – s najväčšou pravdepodobnosťou priamo prepojenou so životom v čase existencie domu (ŠK1).

VYHODNOTENIE HNUTEĽNÝCH ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZOV

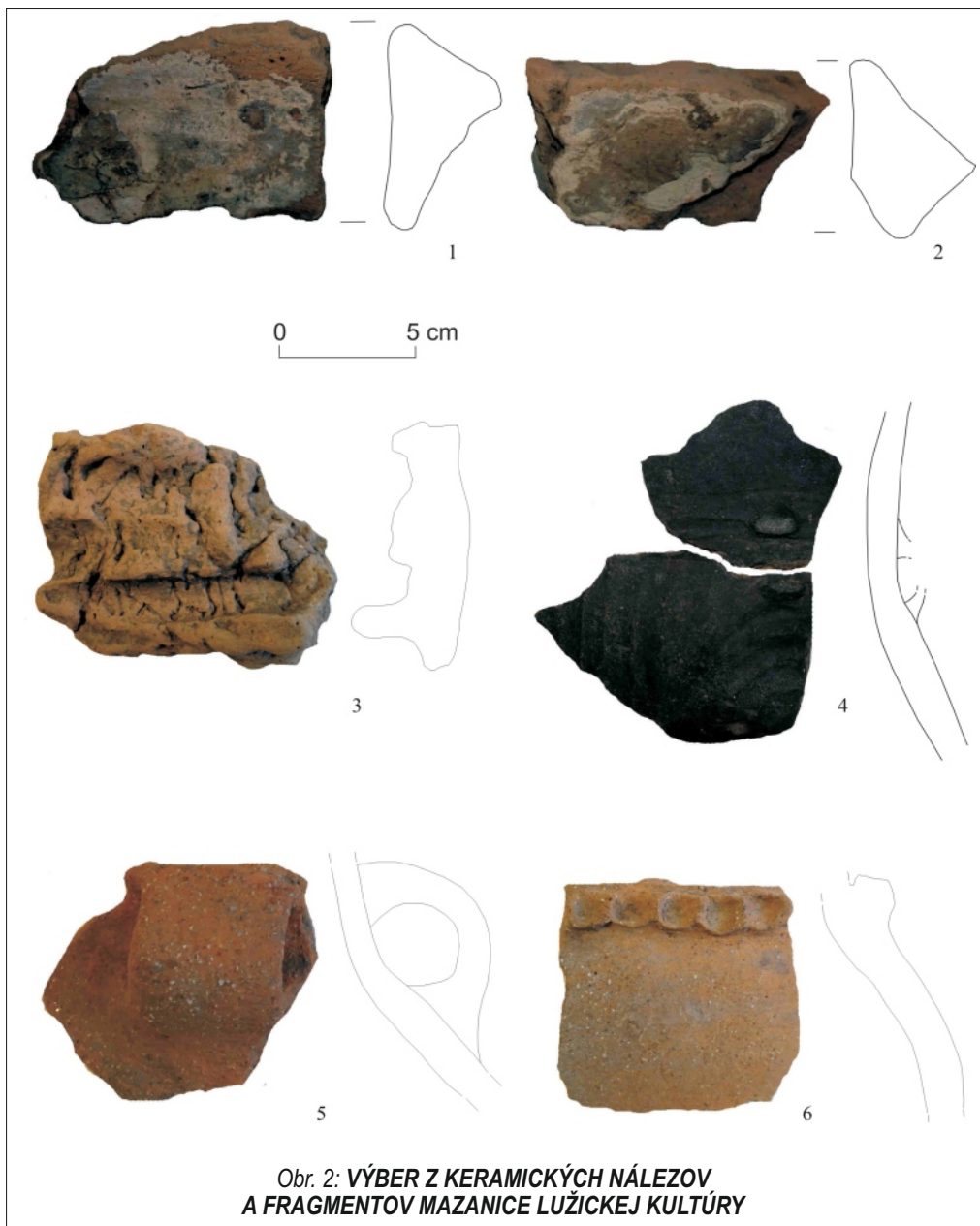
O význame lokality v období neskorej doby bronzovej hovorí mnohobočetný výrazný a rozmanitý inventár materiálnej kultúry, v ktorom dominujú fragmenty keramiky. Najpočetnejšou

Obr. 1.1: DEŠTRUKCIA DOMU – ÍLOVITÁ PODLAHA S KONCENTRÁCIOU KERAMIKY

Obr. 1.2: DETAIL KONCENTRÁCIE FRAGMENTOV KERAMIKY

Obr. 2: VÝBER Z KERAMICKÝCH NÁLEZOV
A FRAGMENTOV MAZANICE LUŽICKEJ KULTÚRY

zastúpenou kategóriou je úžitková keramika – hrnce. Vyrobené sú prevažne menej kvalitným výpalom z hlíny s prímiesami drveného vápenca. Medzi hrncami prevládajú klasické lužické tvary s ovoidným telom s von vyťahnutým ústím (obr. 2.5). Častým prvkom, ktorý sa opakuje na ústiach hrncov je jazykovitý výbežok. Sporadicky sa objavuje pretláčaná lištová výzdoba na hrdle hrncov alebo na ústí (obr. 2.6). Z časového hľadiska typ hrnca s ovoidným telom je typickým pre strednú fázu lužickej kultúry (HA2-HAB1) (napr. Kujovský 1994, 275). Druhým typom hrncov, ktoré sa vyskytovali na skúmanom sídlisku bol typ s dvoma alebo s jedným uchom a ovoidným telom. Tento typ hrnca L. Veliáčik datuje do stupňa HA2 (Veliáčik 1983, 114).

Z hľadiska chronologickej a kultúrnej príslušnosti sú významné amfory. Tie zastupujú početné frag-

menty vyrobené z nahrubo vyrobenej červenej menej kvalitne vypálenej hlíny, pričom sporadicky sa objavujú aj kvalitné do čierne vypálené z jemnej plavenej hlíny tenšej morfológie (obr. 2.4). V obidvoch prípadoch sú zdobené žliabkovou výzdobou na pleciach amfory alebo je ešte dodatočne doplnené horizontálnym žliabkovaním na hrdle amfory. Žliabkovanie sa objavuje aj na amforách na cca 50 m vzdialenom pohrebisku (taktiež v areáli golfového ihriska) (Benediková / Harušíak / Paveleková 2010), pričom vo všeobecnosti je datovaný do obdobia HA2-HB1.

Na základe uvedeného datujeme lokalitu do strednej fázy lužickej kultúry, t.j. na začiatok neskej doby bronzovej.

Počas výskumu sa podarilo preskúmať čiastočne zachovalú deštrukciu domu lužickej kultúry. Veľké množstvo fragmentov mazanice čítajúce cez 500 kusov, na ktorých sú vo väčšine prípadov viditeľné odtlačky po drevených konštrukciách, potvrdzujú rôzne konštrukčné stavebné postupy (reprezentatívna vzorka – obr. 2.3). Z hľadiska technológie boli na tomto sídlisku lužickej kultúry použité rozmanité stavebné technológie, resp. konštrukčné previazania: horizontálna a vertikálna paralelnosť, horizontálne a vertikálne predsadenie a rôzne varianty kríženia pletenia. Nepochybne zaujímavými výzdobnými a stavebnými prvkami, ktoré sa našli na niektorých fragmentoch mazanice sú pozostatky omietky bielej až ružovkastej farby (obr. 2.1, 2.2). Na viacerých kusoch sú jasne viditeľné stopy trojnásobného pote-

Obr. 3: HYPOTETICKÁ REKONŠTRUKCIA
PRESKÚMANÉHO DOMU LUŽICKEJ KULTÚRY

ru bielej omietky. Môžeme teda dodatočne zdôrazniť obytnú funkciu ŠK1, pričom je nespochybniteľný fakt, že jej obyvatelia dbali na estetickú funkciu a stavbu minimálne dva razy „vy-novili“ (obr. 3).

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM V RAJECKOM MÚZEU V ROKU 2015

V roku 2015 v rámci širšie koncipovaného projektu obnovy budovy Rajeckého múzea bol vykonaný archeologický výskum, ktorý bol situovaný v pivnici objektu. Hlavným cieľom výskumu bolo zistiť historické pochôdzne úrovne, resp. overiť prítomnosť starších archeologických vrstiev. Za týmto účelom bolo v pivnici objektu vytýčených a následne preskúmaných šesť sond. V priebehu výskumu sa ukázala ako najzaujímavejšia sonda, ktorá bola situovaná v pivničnej miestnosti priamo susediacej s exteriérom múzea v smere radničného námestia (obr. 4).

Obr. 4: **DETAIL NA MALTOVÚ PODLAHU
ZO 17. STOROČIA**

V hĺbke cca 50 cm bola nájdená liata maltová podlaha, ktorá je, na základe stratigrafickej situácie a prepojenia na múry budovy, datovaná do obdobia 17. storočia. Teda do obdobia výstavby budovy.

Po odstránení maltovej vrstvy boli zachytené dve murované stavebné konštrukcie (obr. 5), ktoré sme pracovne označili ako stratigrafické jednotky – SJ 308 a 309. Murivo SJ 308 prebiehalo v smere V-Z pozdĺž južného priečkového muriva opisovanej miestnosti, pričom vo vzťahu k interiérovej fasáde priečky bolo jemne vyosené. Časťou svojej hmoty (hrúbky) zachádzalo pod priečkové murivo, pre ktoré bolo sekundárne využité ako základ. Východným smerom zachádzalo popod základový odskok SJ 306. Vybudované bolo z mohutných blokov kladených na hlinité pojivo. Na západnom konci sa na murivo SJ 308 napájalo murivo SJ 309 s orientáciou S-J. Konštrukčné prvky obidvoch murív boli previazané. Murivo SJ 309 malo výrazne subtilnejší charakter s pravdepodobne menšou šírkou (hrúbkou) a na severnej strane sa postupne vytrácalo v štrkovom podloží, do ktorého bolo osadené. Vzhľadom na celkovú stratigrafickú pozíciu, ako aj vyosenie vo vzťahu k existujúcej zástavbe je pravdepodobné, že predmetné murivá reprezentujú zástavbu priestoru pred výstavbou renesančného námestia a pochádzajú pravdepodobne z neskorého stredoveku. Žiaľ novodobejšie stavebné zásahy výrazne poškodili okolitú stratigrafickú situáciu, tak úvaha o takomto datovaní si bude vyžadovať detailnejší archívny výskum, ktorý by mohol potvrdiť prítomnosť staršej zástavby radničného námestia.

ZÁVER

V niekoľkých záverečných slovách by sme zdôraznili, že náš výskum Rajeckej doliny sa neskončil. V roku 2016 sme podnikli viacero terénnych prieskumov, v rámci ktorých sme objavili dve nové praveké hradiská, v rámci kontroly už známych lokalít sme opäť navštívili Rajecký hrad.

Na tomto mieste radi uvedieme, že práve posledne menovaný sa stane v najbližších rokoch cieľom nášho výskumu, kde v spolupráci s Mestom Rajec pripravujeme projekt, ktorým by sme priblížili túto archeologickú lokalitu širšej verejnosti.

Literatúra:

1. Benediková, L./Haruštiak, J./Paveleková J. 2010: *Pohrebisko lužickej kultúry v Rajci. In Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2010. s. 11-18.*
2. Kujovský, R. 1994: *Príspevok k poznaniu vzťahov lužických a stredodunajských popolnicových polí na Slovensku. – Slovenská Archeológia. XLII-2, s. 261-317.*
3. Moravčík, J. 1994: *Najstaršie osídlenie Rajca a okolia. In: Vlastivedný zborník Považia, XVII, 7-18.*
4. Staneková, Z. – Slaná, A. 2015: *Archeologické doklady osídlenia Rajeckej doliny na prelome letopočtov. In: Jenčík / Struhár (ed.): Hradiská – Svedkovia dávnych čias, 45-55. Dolná Mariková 2015.*
5. Veliáčik, L. 1983: *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Studia Archaeologica Slovaca Institutii Archaeologici Academiae Scientiarum Slovaca II. Nitra 1983.*

Kľúčové slová:

Rajec, archeologický výskum, lužická kultúra, novovek.

Obr. 5: **DETAIL NA STREDOVEKÉ MURIVO
POŠKODENÉ MLADŠÍMI ZÁSAHMI**

Autori:

Dr. **Milan HORŇÁK** (VIA MAGNA, s.r.o.), archeológ,
špecializácia: doba bronzová priestorová a krajinná
archeológia, GIS, metodológia archeologických výskumov a
prieskumov

Mgr. **Ján ZACHAR** (VIA MAGNA, s.r.o.), archeológ,
špecializácia: doba laténska, stredovek, urbánna archeológia,
metodológia archeologických výskumov a prieskumov

6x snímka: autori článku

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA

10. časť

... v kronike Rajca sa nachádzajú zaujímavé údaje o populačných pomeroch mesta? Podľa zápisov lietavského úradníka mal v roku 1543 Rajec 78 rodín, Ďurčiná 11 a Šuja iba 7 rodín. Podľa kroniky mala jedna rodina v tom čase priemerne deväť členov, čo znamená, že v Rajci bolo vtedy okolo 700 obyvateľov. Nepriaznivý vplyv na obyvateľstvo mala tzv. dlhá turecká vojna (1598 – 1604). Po nej zostalo v mestečku iba 40 sedliackych domov (okolo 350 obyvateľov). Avšak približne o sto rokov neskôr (okolo r. 1709) mal Rajec už takmer 1600 obyvateľov v asi 60 usadlostiach (43 roľníckych a 13 želiarskych). Alexander Lombardini v svojom článku Lietava (Slovenské pohľady, 1885, roč. 5, zošit 5) uvádza, že matriky rajeckej fary jestvujú od roku 1674 a filiálkami fary sú lokality „*Cherubín-Černa, Ďurčina, Jasenová, Malá-Černa, Klačany, Veľka-Černa, Šuja, Zbiňov a poľovníkov dom v porubskej hore*“ (c. d., s. 442). Dohromady sa tak spočítalo až 4744 katolíckych duší. Začiatkom 19. storočia (1816) bol počet obyvateľov 4198, no na jeho konci (v roku 1900) bolo v Rajci iba 2160 obyvateľov a 464 domov (vrátane s osadou *Charubín-Černa*). Novšie zápisy z roku 1950 uvádzajú 2865 obyvateľov a 600 domov a podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1970 bolo v Rajci 3696 ľudí, z toho 1805 mužov a 1891 žien. V kronike sa píše, že populačný proces kulminoval okolo roku 1828, odvtedy bol zaznamenávaný prevažne úbytok obyvateľov. Za hlavné príčiny poklesu počtu ľudí v meste sa považovali cholera, požiare, vojny a vysťahovalectvo do Ameriky, Kanady a Francúzska. O tom, aké ničivé mohli byť napríklad požiare, podáva svedectvo Ján Machlický v svojich *Pamätiach o Rajci* (1902), keď uvádza, že veľký požiar v decembri roku 1841 zničil 7 kuriálnych a 119 meštianskych domov a 32 humien. Veľký požiar bol aj v roku 1856, ktorý v noci zničil za dve hodiny asi 370 domov. V súčasnosti má Rajec približne 6000 obyvateľov (podľa údajov z roku 2015 presne 5940).

... jestvuje v kronike zápis vykazujúci znaky rajeckého nárečia, ktorý opisuje stav budov a obydľí približne z roku 1879 v súvislosti s hroziacim nebezpečenstvom požiarov a zabezpečením pred ničivými následkami ohňa? Doslova sa v ňom uvádza (autentický prepis): „*Skoro šecki cenuálne domy sú z dreva. Kuriálne budovy ako majer, niekeré domy na rínku sú stavané z kameňa a len málo domovch je s cehly... Z týchto príčin (hrozba ohňa, pozn. M.S.) sa schádza obecné predstavenstvo a uznáša sa urobiť opatrenia na lepšiu možnosť uhasenia ohňovch tak, že voda z jarku čečúceho dolu Hor-*

„JAREK ČEČÚCI CEZ RÍNEK“

V roku 2016 nazrieme spolu s čitateľmi Spravodajcu mestského múzea Rajec a priaznivcami našej pravidelnej rubriky plnej zaujímavostí zo starého Rajca a blízkeho okolia už po desiatykrát do mestskej kroniky a prenesieme sa tak do starých čias pri spomienkach na udalosti a pozoruhodné fakty, ktoré neraz rozhodovali o súčasnosti a dnešnom ráze mesta. Súčasní majú tak jedinečnú možnosť aspoň v náznakoch porovnať minulé a terajší spôsob života v jednej z centrálnych lokalít Rajeckej doliny.

Viete napríklad, že...

nú ulicu na valchu a stupy sa nastrojí kanálmi dolu Koscelnú ulicu k Panskej zahradze a téš druhým smerom dolu Pobapčenú ulicu cez rínek až na Duhý rad. Kanále sa vyložia kamenými skrižľami tak, aby boli trváce a voda po nich ciekla čistá. Též sa uznáša, že treba vydzelovac aj rínek též kamenými skrižľami. Na robení kanálvch po uliciach obce ako aj na dláždení rínku robia Taliani a pri nich robí aj náš občan 20-ročný mládzenec Ondrej Jakubík Mihálka“.

... do roku 1920 pôsobil v Rajci spolok *Kruh*? Obyvateľ Rajca pán F. Buček, ktorého meno sa už v našich príspevkoch objavilo a ktorý obohatil kroniku viacerými zaujímavými informáciami, pripomenul, že tento spolok založil niekedy po roku 1915 v meste pôsobiaci rajecký kaplán Jozef Tiso, neskôr prezident prvej slovenskej republiky alebo tzv. Slovenského štátu. Členovia *Kruhu* boli významní rajeckí občania pôsobiaci v politickej, náboženskej alebo podnikateľskej sfére. Svoje pravidelné spoločenské stretnutia mávali na rínku v jednom z rajeckých hostincov.

RAJEC V HISTORICKÝCH LISTINÁCH

... úvahy o pôvode názvu Rajec môžeme nájsť aj na stránkach rajeckej kroniky? Uvádza sa tam napríklad, že tvrdenie o pôvode názvu mesta Rajec podľa zakladateľa menom Raitz je neodôvodnené. Údaje sa totiž takéto meno nikde v starých listinách nevyskytlo. Významný slovenský geológ a paleontológ Dionýz Štúr (zaoberal sa geologickým mapovaním a fytopaleontológiou) odvodzuje názov mestečka od „*raja*“, podobný názor prezentoval aj dejepisec Augustín Balogh (dielo „*Beatissima Virgo M. Dei qua regina et patrona Hungarorum*“, s. 516). Alexander Lombardini v Slovenských pohľadoch v článku Lietava (roč. V., zošit 5, 1885) píše: „*Mestečko toto sa v listine grófa Nicolausa de Zeech, krajinského sudcu, na Vyšehrade r. 1358 die festi sanctae Trinitatis vydanej (vidz. Stručný dejepis svob. Mesta Žiliny' zvané moje dielo. Strana 49) pod menom Raych spomína, čo dľa nemeckého pravopisu tehďajšieho veku*

POHLAD NA RAJEC Z ĎURČANKY (prvá polovica 20. storočia)

Reiz = utešenosť znamená. Podľa tehdajšej nemeckej, ba aj slovenskej a maďarskej orthografie a orthologie hláska c písaná bola ch, na príklad Richo = Rico (Hričov), Strychen = Strycen (Strečno), Zichy = Zicy, Jakusich = Jakusic, a tak Raych = Reiz.“ (c. d., s. 440 – 441). Stopu k jednému z najpravdepodobnejších výkladov pôvodu pomenovania Rajec nachádzame v nedávno vydanom etymologickom slovníku (Králik, L.: *Stručný etymologický slovník*. Bratislava 2015, Veda, vydavateľstvo SAV, s. 704), v ktorom sa pomenovanie Rajec objavuje pri hesle a etymologickým výklade slova raj, pričom názov Rajec sa v rámci tohto hesla dáva do súvislostí so slovesom rinúť sa, porov. „t. j. z významového hľadiska asi ,čo súvisí s vodným tokom, s riekou‘ (porov. miestne názvy typu Raj-ec), súvisiace azda s vodopisnými pomermi > ,čo leží za riekou‘ (podľa rôznych mytologických tradícií sa posmrtný svet nachádza za riekou, ktorú musí zosnulý prekonať, ap.)“ (c. d., s. 489).

... že v Rajci fungovali istý čas aj také remeslá ako hrnčiarstvo či výroba organov? Hrnčiarstvo v mestečku jestvovalo podľa cechových dokladov zo 17. storočia na základe cechovej organizácie. Majstri hrnčiari vyrábali nielen úžitkový tovar, ale aj okrasné výrobky.

CHÓR V RAJECKOM KOSTOLE Z ROKU 1902 (dnes už neexistuje)

Traduje sa, že zhotovovatelia organov v Rajci pochádzali z rodiny Pažických. O rajecké organy bol, vraj, záujem v celom okolí, okrem iných aj v lokalitách Lietava a Vrícko. Zmieňuje sa o nich aj Ján Machalický vo svojich *Pamätiach o Rajci* z roku 1902. V roku 1931 bol postavený v rajeckom kostole nový chór aj s organom. Z rodiny Pažických pochádzal aj hodinár, ktorého meno je spájané s fungovaním hodín na rajeckej kostolnej veži,

no v kronike sa uvádza, že „už v roku 1902 nebolo po nich (hodinách, pozn. M.S.) ani pamiatky“. Nové hodiny sa potom na veži objavili až v roku 1922.

... k relatívne novším podnikom a závodom, ktoré vznikli po 2. svetovej vojne ešte počas éry socializmu a na ktoré si budú možno pamätať iba starší obyvatelia Rajca, patrili *Elektrovinuta*, *Modex* a *ZIPP*. V roku 1960 vznikol v Rajci podnik *Kovoslužba*, ten sa v roku 1969 osamostatnil a stal sa základom pre vznik okresného podniku *Elektrovinuta*. Podnik sa preslávil elektrotechnickou a strojárskou výrobou a v istom ob-

NAVÍJANIE MOTOROV V ELEKTROVINUTE

dobí sa zamerával aj na výchovu učňov. V budove *Elektrovinuty* sídlili od roku 1960 aj módné závody *MODEX*. Tie nadviazali na tradíciu výrobného družstva *Vkus* a prezentovali sa spočiatku najmä výrobkami krajčírskeho remesla. Za skratkou *ZIPP* sa skrýva názov Závody inžinierskej a priemyselovej prefabrikácie, medzi miestnymi známe aj ako *Prefa*, ktoré vznikli tiež v 50. a 60. rokoch minulého storočia. Základy tohto podniku položil František Krejsa a náplňou pracovnej činnosti zamestnancov bola pôvodne betónárska výroba. Vyrábali sa tu napríklad kanalizačné rúry, drevo-cementové dosky a pod.

Snímka: Ľudmila Johanidesová

FRANTIŠEK KREJSA

... ani športovci v Rajci v minulosti nezháľali? V lete 1930 bol v Rajci založený nestranný športový klub (ŠK Rajec) zameraný na rozličné športy a tiež na rozvoj telesnej výchovy rajeckej mládeže. Za predsedu trinásťčlenného predstavenstva klubu bol v tom istom roku zvolený Viliam Kohn, hlavným jednatelom a trénerom sa stal Michal Wirgha a zapisovateľom Gustáv Pikler. Pamätníci možno dodnes spomínajú na ihrisko na Dolných pieskoch vybudované vlastnými rukami športovcov, na ktorom sa začala písať slávna éra rajeckého futbalu. Činnosť ŠK Rajec bola ukončená na začiatku 2. svetovej vojny. Ďalšia línia rajeckých športových aktivít sa vyvíjala už v 20. a 30. rokoch minulého storočia, keď v mestečku pôsobili športové združenia *Orol* a *Sokol*. Náplňou ich členov združených podľa náboženskej či politickej príslušnosti bola poväčšine turistika a rôzne gymnastické cvičenia. Zatiaľ čo združenie *Orol* v roku 1940 zaniklo, zo združenia *Sokol* sa stala po 2. svetovej vojne celoštátna jednotná telovýchovná organizácia (JTO Sokol) s rôznymi športovými klubmi a telovýchovnými jednotami. Tak napríklad vznikol i futbalový odbor závodného klubu *Sokol Slovenska Rajec*

s predsedom Jozefom Židekom na čele, ktorý spolupracoval s obecnou organizáciou *Sokola*, kde bol predsedom už v inej súvislosti spomínaný František Krejsa. Snáď si niektorí z čitateľov spomenú na tzv. Sokolovňu, vlastne veľkú a dobre vybavenú telocvičňu neďaleko „Záhrady zaslúbených“, ktorá okrem športových aktivít slúžila na usporadúvanie rôznych výročných akcií a zábav organizovaných športovcami. Možno aj na tomto mieste majú korene budúce úspešné aktivity rajeckých športovcov, najmä futbalistov, volejbalistov, ale aj atlétov, bežcov, gymnastov, stolných tenistov a i., združených v neskoršom období v TJ Iskra Rajec či TJ Rajec. Zlaté obdobie rajeckého športu 50. rokov si niekoľkými faktami z rajeckej kroniky pripomenieme v niektorom z našich budúcich príspevkov.

SOKOLI

HRA JÁNOŠÍK (24.8.1924) V ZASLÚBENEJ ZÁHRADE

(Pokračovanie nabadúce)

Poznámka: Fakty z kroniky uvádzame tak, ako boli zaznamenané. V niektorých prípadoch zápisy upravujeme (najmä kvôli rozsahu), príp. doplníme našimi postrehmi a poznámkami.

Autor:

PaedDr. Miloš SMATANA, Csc., absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

7x snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

NENÁPADNÝ HMYZ RAJECKEJ DOLINY 4

Príspevok sa zaoberá faunistickým prieskumom entomofauny (z radu chrobákov – Coleoptera) na vybratých bližšie špecifikovaných lokalitách Rajeckej doliny. Sú tu uvedené aj možnosti mapovej lokalizácie nálezov ako aj hodnotenie zaujímavých nálezov.

The contribution deals with faunistic research of entomofauna (from order beetles – Coleoptera) on selected, more precisely specified localities in Rajecka dolina. There are also presented possibilities for map location of findings, as well as evaluation of interesting findings.

Mapovanie výskytu hmyzu prebieha v rámci entomofaunistického prieskumu Rajecké doliny vykonávaného na základe Rozhodnutia OU-ZA-OSZP1-2014/0355/Gs, vydaného Okresným úradom v Žiline, odborom starostlivosti o životné prostredie.

Väčšina druhov bola získaná presieváním organických substrátov, čiastočne šmýkaním vegetácie, odchytom pri

svietení UV svetlom a individuálnym zberom. Nájdene exempláre boli vypreparované na kartónových nalepovacích štítkoch, pri preparácii aedeagusu bol tento fixovaný na rovnakom štítku ako chrobák pomocou živice DMHF (*dimethyl hydantoin formaldehyde resin*). Obrázky boli získané fotografickou metódou focus stacking digitálnym fotoaparátom Panasonic FZ100 s reverzným objektívom PENTACON auto 1.8/50, alebo pomocou

mikroskopického objektívu Meopta 6/0,15.

V minulosti boli, ale ešte aj v súčasnosti sú, na evidenciu výskytu druhov používané faunistické mapové štvorce. Priradenie jednotlivých lokalít vychádzaj z metodiky podľa LUČIVIANSKÉJ (1984) alebo internetu³). Takáto lokalizácia nálezov je nedostatočná a diskutabilná, pretože charakteristika biotopov aj v rámci jedného štvorca (o veľkosti strany cca 11,1 km – *viď obr. 1*) môže byť veľmi rozdielna. Väčšiu vypovedaciu hodnotu ako mapové štvorce má lokalizácia miesta udaná klasickými zemepisnými súradnicami (napr. N49° 5' 19", E18° 38' 7") alebo GPS súradnicami, zistenými prístrojom priamo v teréne alebo dodatočne vyčítanými z elektronickej mapy napríklad v google maps⁴). Vytýčením bodu šípku kurzoru sa po stlačení pravého tlačidla myši zobrazí ponuka. Voľbou možnosti *Čo je tu* sa v dialógovom riadku zobrazia jeho súradnice. Pre dokonalú lokalizáciu

nálezov postačujú čísla so štyrmi desatinnými miestami (napr. N49.0885, E18.6353). Prevod zápisu z desatinného tvaru na stupne a naopak je možné vykonať pomocou dostupného algoritmu⁵.

Na presnejšiu identifikáciu lokality je možné využiť aj hydrologickú Mapu správcovstva tokov, ktorú na Slovensku na požiadanie poskytne príslušná správa povodia Slovenského vodohospodárskeho podniku. V tejto mape je každému aj bezmennému potoku priradené identifikačné číslo (viď napr. nižšie lokalitu č. 23). Z takého údajá potom vyplýva, že sa nejedná len o bod, ale o rozsiahlejšie teritórium.

ZOZNAM LOKALÍT S ICH GPS SÚRADNICAMI A DÁTUMOM NÁLEZU

1. Čičmany (N 48.9744, E 18.5402), 20.7.2012
2. Čičmany (N 48.9522, E 18.5101), 8.8.2012
3. Ďurčiná (N 49.0545, E 18.662), 28.8.2012
4. Fačkov (N 49.0003, E 18.6193), 5.8.2012
6. Kamenná Poruba (N 49.0822, E 18.6878), 17.7.2012
7. Kamenná Poruba (N 49.0944, E 18.6772), 13.8.2012
8. Kľače (N 49.1022, E 18.6455), 19.4.2012
9. Kunerad 1 (N 49.0985, E 18.7209), 26.9.2013
10. Kunerad 2 (N 49.1050, E 18.6921), 26.9.2013
11. Kunerad 3 (N 49.0956, E 18.7114), 26.9.2013
12. Lietavská Závadka (N 49.1840, E 18.6485), 4.10.2012
13. Martinské hole (N 48.9790, E 18.6120), 3.10.2012
14. Rajec (N 49.0794, E 18.6345), 6.4.2012
15. Rajec (N 49.0858, E 18.6322), 25.4.2012
16. Rajec Vojtová (N 49.0893, E 18.6146), 9.10.2011
17. Rajecká Lesná (N 49.0300, E 18.6306), 29.4.2012
18. Rajecká Lesná (N 49.0251, E 18.6795), 29.5.2012
19. Rajecké Teplice (N 49.1357, E 18.6971), 4.6.2013
20. Višňové (N 49.1494, E 18.8041), 31.8.2012
21. Šuja niva Černianky (N 49.0756, E 18.6017), 13.7.2014
22. Šuja niva Rajčianky (N 49.0625, E 18.6217), 21.6.2014
23. Šuja niva potoka 4466 (N 49.0676, E 18.6086), 4.7.2014
24. Šuja (N 49.0668, E 18.6335), 17.7.2014
25. Zbyňov, lúky (N 49.1347, E 18.6416), 21.5.2014
26. Rajec, záhrady (N 49.0858, E 18.6319), 21.5.2014
27. Martinské hole, smrekový les (N 48.9789, E 18.6089), 31.7.2014

28. Kamenná Poruba (N 49.0721, E 18.6910), 1.9.2014
29. Čičmany, breh potoka (N 48.9516, E 18.5133), 23.1.2015

Nasleduje súpis určených druhov. Pri každom druhu je udaná aj lokalita označená číslom podľa uvedeného zoznamu. Sú tu registrované druhy pre Rajeckú dolinu nové alebo druhy v minulosti už zistené, avšak nájdené na nových lokalitách. V zberoch sa objavil aj hmyz, ktorý sa zatiaľ, bohužiaľ, určiť nepodarilo. Bližšie informácie o biotopoch lokalít 1 až 20 môže prípadný záujemca nájsť v predchádzajúcich častiach príspevku (BLAŽEK 2012 až 2014).

Apionidae

Ceratapion gibbiroste Gyllenhal, 1813 - 21
Taeniapion urticarium (Herbst, 1784) - 29

Bolboceratidae

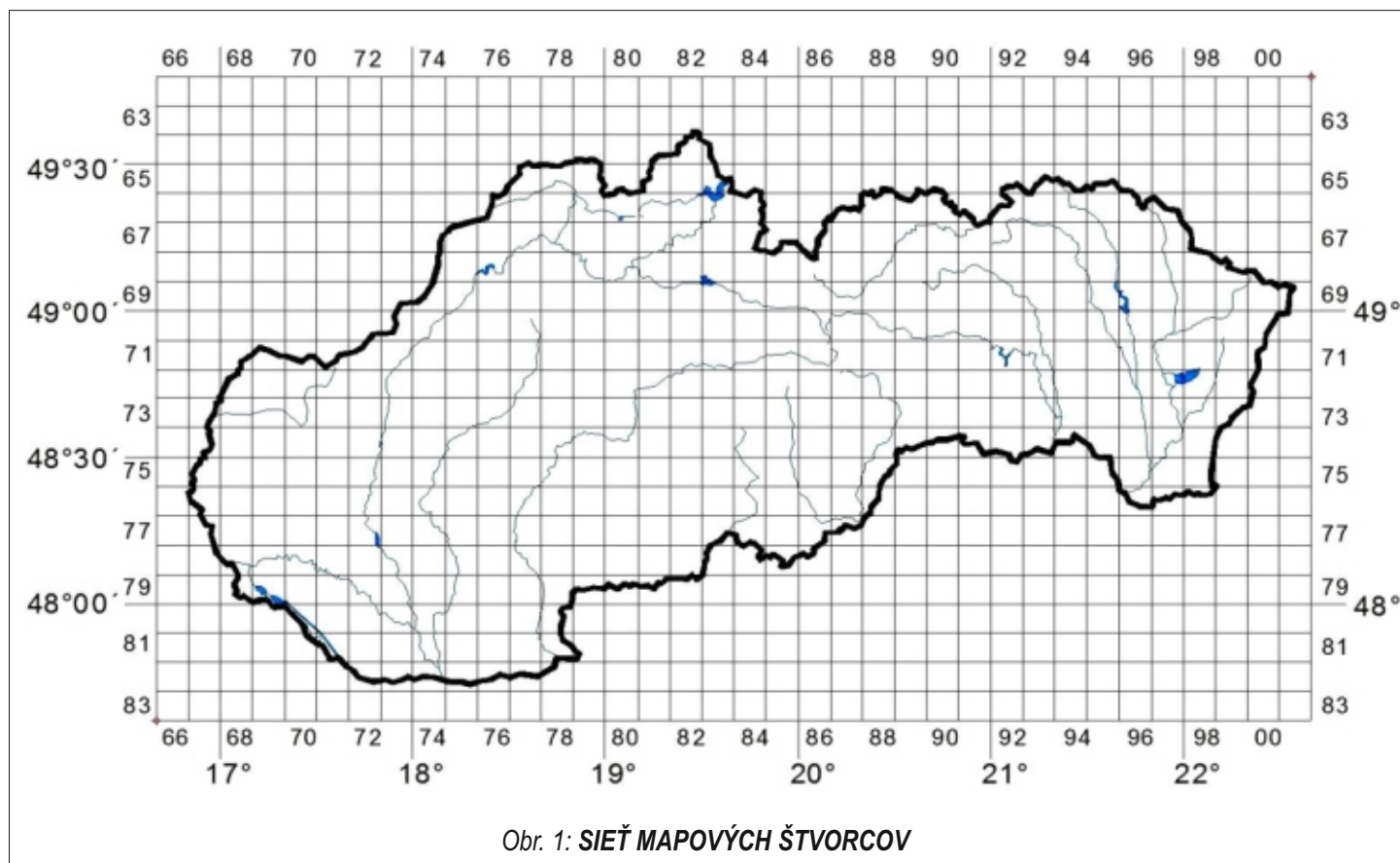
Odonteus armiger (Scopoli, 1772) - 23

Byrrhidae

Curimopsis austriaca (Franz, 1967) - 28

Carabidae

Agonum fuliginosum (Panzer, 1809) - 7, 8
Bembidion lunulatum (Fourcroy, 1785) - 12

Limodromus assimilis (Paykull, 1790) - 7
Lebia cruxminor (Linnaeus, 1758) - 23
Tachyta nana (Gyllenhal, 1810) - 1, 6, 12
Trechus pilisensis Csiki, 1919 - 10
Trechus quadristriatus (Schrank, 1781) - 3, 7

Curculionidae

Anoplus roboris Suffrian, 1840 - 22
Barynotus obscurus (Fabricius, 1775) - 23
Ceutorhynchus inaeffectatus Gyllenhal, 1837 - 22
Ceutorhynchus typhae (Herbst, 1795) - 21
Cionus longicollis Brisout, 1863h - 22
Cionus tuberculatus (Scopoli, 1763) - 23
Cirrorhynchus keleczenyi (Frivaldszky 1892) - 23
Coeliastes lamii (Fabricius, 1792) - 22
Cryptorhynchus lapathi (Linnaeus, 1758) - 23
Datonychus arquata (Herbst, 1795) - 23
Datonychus melanostictus (Marsham, 1802) - 23
Donus intermedius (Boheman, 1842) - 24
Donus viennensis (Herbst, 1795) - 23
Dorytomus taeniatus (Fabricius, 1781) - 22
Glocianus moelleri (Thomson, 1868) - 22
Hadroplontus litura (Fabricius, 1775) - 21, 24
Isochnus sequensii (Stierlin, 1893) - 23
Larinus carlinae (Olivier, 1807) - 24
Larinus planus (Fabricius, 1792b) - 21
Larinus sturnus (Schaller, 1783) - 21
Lixus pulverulentus (Scopoli, 1763) - 23
Mogulones raphani (Fabricius, 1792) - 22, 23
Nanophyes marmoratus Goeze, 1777 - 23
Nedyus quadrimaculatus (Linnaeus, 1758) - 21, 23
Notaris maerkeli (Boheman, 1843) - 22
Pseudomylocerus sinuatus (Fabricius, 1801) - 23
Rhinoncus inconspicuum (Herbst, 1795) - 21
Scleropterus serratus (Germar, 1824) - 23
Sitona ambiguus Gyllenhal in Schönherr, 1834 - 21
Thamiochilus kraatzi (Brisout, 1869) - 6977
Thamiochilus viduatus (Gyllenhal, 1813) - 21, 23
Trichosirocalus barnevillei (Grenier, 1866) - 23

Erotylidae

Triplax rufipes (Fabricius, 1781) - 26

Histeridae

Plegaderus dissectus Erichson, 1839 - 7

Chrysomelidae

Cryptocephalus moraei (Linnaeus, 1758) - 23
Cryptocephalus frenatus Laicharting, 1781 - 22
Longitarsus melanocephalus (De Geer, 1775) - 29
Neocrepidodera ferruginea (Scopoli, 1763) - 23

Malachiidae

Celidus fasciatus (Linnaeus, 1758) - 25
Charopus graminicola (Dejean, 1833) - 26

Melyridae

Dasytes fusculus (Illiger, 1801) - 25

Pselaphidae

Bryaxis nodicornis (Aubé, 1833) - 27

Staphilinidae

Acrotoma obfuscata (Gravenhorst, 1802) - 16
Acrotoma aterrima (Gravenhorst, 1802) - 6
Agaricochara latissima (Stephens, 1832) - 4, 20
Aleochara inconspicua Aubé, 1850 - 7
Aleochara sparsa Heer, 1839 - 12
Aloconota gregaria (Erichson, 1839b) - 12
Amischa analis (Gravenhorst, 1802) - 7, 12
Amischa bifoveolata (Mannerheim, 1830) - 7
Amischa decipiens (Sharp, 1869) - 12
Anobium atrocephalum (Gyllenhal, 1827) - 13
Anotylus rugosus (Fabricius, 1775) - 2, 12, 15
Anotylus tetracaratus (Block, 1799) - 6, 20
Anthophagus caraboides (Linnaeus, 1758) - 7
Apimela macella (Erichson, 1839) - 6
Aploderus caelatus (Gravenhorst, 1802) - 4, 6, 7
Atheta cadaverina (Brisout, 1860) - 6
Atheta coriaria (Kraatz, 1856) - 11
Atheta dadopora Thomson, 1867 - 19
Atheta episcopalis Bernhauer, 1910 - 11
Atheta fungi (Gravenhorst, 1806) - 3, 4, 6, 9, 12
Atheta gagatina (Baudi, 1848) - 15
Atheta kochi Roubal, 1937 - 19
Atheta laticollis (Stephens, 1832) - 12
Atheta nigra (Kraatz, 1856) - 6
Atheta pallidicornis (Thomson, 1856) - 8, 12
Atheta ravilla (Erichson, 1839b) - 6
Atheta sodalis (Erichson, 1837) - 12
Atheta subtilis (Scriba, 1866) - 15
Autalia rivularis (Gravenhorst, 1802) - 6
Bibloporus bicolor (Denny, 1825) - 13
Bisnius fimetarius (Gravenhorst, 1802) - 6, 11

Bolitochara mulsanti Sharp, 1875 - 12
Bolitochara obliqua Erichson, 1837 - 6, 12
Bolitochara tecta Assing, 2014 - 12
Bryaxis puncticollis (Denny, 1825) f.in-flatipes - 7
Carpelimus elongatulus (Erichson, 1839) - 7, 8, 12, 14
Cilea silphoides (Linnaeus, 1767) - 6
Cordalia obscura (Gravenhorst, 1802) - 6, 7, 14
Crataraea suturalis (Mannerheim, 1830) - 7
Dinaraea aequata (Erichson, 1837) - 7, 12, 15
Dinaraea linearis (Gravenhorst, 1802) - 6, 7, 13,
Drusilla canaliculata (Fabricius, 1787) - 15
Eusphalerum minutum (Fabricius, 1792) - 7
Gabrieus splendidulus (Gravenhorst, 1802) - 7
Geostiba circellaris (Gravenhorst, 1806) - 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 16, 20
Geostiba chyzeri (Eppelsheim, 1883) - 20
Gyrophaena fasciata (Marsham, 1802) - 2, 20
Gyrophaena gentilis Erichson, 1839 - 2
Gyrophaena joyi Wendeler, 1924 - 2
Gyrophaena joyoides Wüsthoff, 1937 - 2
Gyrophaena manca Erichson, 1839 - 7
Gyrophaena minima Erichson, 1837 - 2
Gyrophaena nana (Paykull, 1800) - 7
Gyrophaena poweri Crotch, 1867 - 2
Gyrophaena rugipennis Mulsant et rey, 1861 - 4, 20
Habrocerus capillaricornis (Gravenhorst, 1806) - 4, 12, 13
Heterothops cf. stiglundbergi Israelson, 1979 ♀ - 7
Homoeusa acuminata (Märkel, 1842) - 15
Lathrobium fulvipenne (Gravenhorst, 1806) - 8
Lathrobium brunnipes (Fabricius, 1793) - 20
Lathrobium longulum Gravenhorst, 1802 - 16
Leptusa pulchella (Mannerheim, 1831) - 7
Lesteva longolytrata (Goeze, 1777) - 7
Liogluta microptera Thomson, 1867 - 12
Lithocharis nigriceps Kraatz, 1859 - 6, 7
Medon brunneus (Erichson, 1839) - 3, 8
Megarthus denticollis (Beck, 1817) - 6
Mniusa incrassata (Mulsant & Rey, 1852) - 7
Mocyta orbata (Erichson, 1837) - 6, 12
Mycetota laticollis (Stephens, 1832) - 12
Myllaena brevicornis (Matthews, 1838) - 2, 3, 4, 8
Myllaena minuta (Gravenhorst, 1806) - 12
Ocalea badia Erichson, 1837 - 10
Ochtheophilum cf. collare (Reitter, 1884) - 7
Oligota pumilio Kiesenwetter, 1858 - 6
Omalius caesum (Gravenhorst, 1806) - 2
Omalius rivulare (Paykull, 1789) - 2, 12

Othius punctulatus (Goeze, 1777) - 20
Oxypoda acuminata (Stephens, 1832) - 15
Oxypoda alternans (Gravenhorst, 1802) - 12
Oxypoda brevicornis (Stephens, 1832) - 6
Oxypoda vittata Märkel, 1842 - 11
Oxytelus sculptus Gravenhorst, 1806 - 15
Philonthus albipes (Gravenhorst, 1802) - 6
Philonthus carbonarius (Gravenhorst, 1802) - 7
Philonthus cognatus Stephens, 1832 - 7
Philonthus quisquiliarius (Gyllenhal, 1810) - 15
Philonthus rubripennis Stephens, 1832 - 18
Phloeocharis subtilissima Mannerheim, 1830 - 1, 4, 7, 8, 12
Phloeonomus punctipennis Thomson, 1867 - 15
Placusa tachyporoides (Waltl, 1838) - 15
Quedius nitipennis (Stephens, 1833) - 7
Quedius scribeae Ganglbauer, 1895 - 7
Quedius suturalis Kiesenwetter, 1845 - 8
Rugilus erichsonii (Fauvel, 1867) - 1, 7
Rugilus orbiculatus (Paykull, 1789) - 7
Rugilus rufipes (Germar, 1836) - 2, 3, 13, 14, 15, 19
Rugilus subtilis (Erichson, 1840) - 3
Sepedophilus testaceus (Fabricius, 1793) - 12
Stenus bimaculatus Gyllenhal, 1810 - 8
Stenus brunipes Stephens, 1833 - 11
Stenus clavicornis (Scopoli, 1763) - 4

Stenus humilis Erichson, 1839 - 12
Stenus juno (Paykull, 1789) - 7
Stenus kolbei Gerhardt, 1893 - 2, 3, 15, 16, 18, 20
Stenus ludyi Fauvel, 1885 - 4
Syntomium aeneum (Müller, 1821) - 7
Tachinus marginellus (Fabricius, 1781) - 2
Tachinus rufipes (Linnaeus, 1758) - 6
Tachinus sibiricus Sharp, 1888 - 19
Tachyporus dispar (Paykull, 1789) - 6, 8, 10
Tachyporus hypnorum (Fabricius, 1775) - 7, 16, 20
Tachyporus chryso-melinus (Linnaeus, 1758) - 12
Tachyporus nitidulus Fabricius, 1781 - 11, 12, 15
Tachyporus obtusus (Linnaeus, 1767) - 12
Tachyporus ruficollis Gravenhorst, 1802 - 7, 10, 11, 12, 16, 17

Throscidae

Trixagus leseigneuri
 Muona, 2002 - 29

HETEROPTERA (BZDOCHY)

Reduviidae

Phymata crassipes (Fabricius 1775) - 25

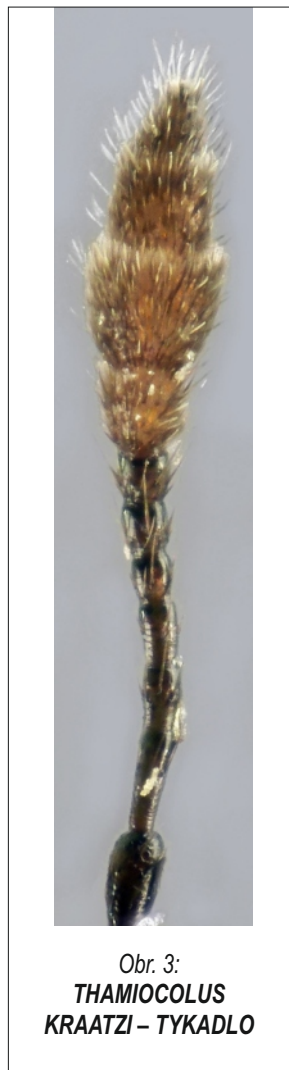
Miridae

Systellonotus triguttatus (Linnaeus 1767) - 25

ZAÚJÍMAVOSTI

Z faunistického hľadiska sú veľmi zaujímavé údiv vzbudzujúce nálezy nosatcov *Cirrorhynchus kelecsenyi* Fivaldszky a *Donus viennensis* Herbst. Jedná sa o druhy čisto panónskeho alebo alpského typu. *Donus viennensis* sa v Čechách nevyskytuje, na Morave bol zistený ojedinele iba v ChKO Bílé Karpaty a v NP Podyjí.

Thamiocolus kraatzii Brisout – obr. 2 a 3. Zo Slovenska existoval o tomto druhu nosatca doposiaľ iba jediný údaj (BENEDIKT et al., 2010) niekedy z doby pred rokom 1927. Nečakaný nález tohto všeobecne veľmi vzácného nosatca bol zaznamenaný na jar roka 2015, kedy sa

Obr. 3:
**THAMIOCOLUS
 KRAATZI – TYKADLO**

podarilo objaviť jednu zimujúcu samicu. Výskyt bol potvrdený nálezom ďalších dvoch samčiek v obvyklej dobe výskytu priamym zberom zo živých rastlín.

Zmienka o drobkovi *Tachinus sibiricus* Sharp bola už v minulom príspevku. Jedná sa o prvonález na Slovensku.

POĎAKOVANIE

Autor vyjadruje touto cestou poďakovanie MUDr. Mariónovi MANTIČOVI z Hlučína za determináciu druhov v minulosti nazbieraných chrobákov z čeľade *Staphylinidae* a vytvorenie databázy, ktorá značne urýchlila spracovanie poskytnutých údajov. Taktiež za sprostredkovanie determinácie prof. Dr. László ÁDÁMOM z Budapešti. Poďakovanie patrí aj pánovi Jiřímu KRÁTKÉMU z Hradca Králové za vykonanie krátkeho prieskumu výskytu zástupcov čeľade *Curculionidae*, determináciu druhov a poskytnutie databázy druhov.

LITERATÚRA:

1. Blažek R.: Nenápadný hmyz Rajeckej doliny, časť 1 až 3. Spravodajca mestského múzea Rajec. 2012 až 2014.
2. Lučivianska V., 1984: Databanka fauny Slovenska. Mapovacie štvorce a orografické celky Slovenska (mapa 1 : 500 000). Slovenský úrad geodézie a kartografie, Bratislava.
3. <http://www.orthoptera.sk/data/dfs.kml>
4. <https://maps.google.com/maps/ms?ie=UTF8&hl=sk&msa=2&dg=feature>
5. http://rumkin.com/tools/gps/degree_s.php
6. Benedikt S., Bovec R., Fremuth J., Krátký J., Schön K., Skuhrovec J. & Trýzna M.: Komentovaný zoznam nosatcovitých brouků (Coleoptera: Curculionoidea bez Scolytinae a Platypodinae) České republiky a Slovenska. 1. díl. Klapalekiana, 46 (Suppl.), 2010.

Autor:

Ing. **Radomír BLAŽEK** z Rajca, vyštudoval Fakultu technologickú VUT Gottwaldov – ČR, amatérsky entomológ, člen Slovenskej entomologickej spoločnosti pri SAV Bratislava.

Kontakt: radom.blazek@gmail.com

3x snímka: R. Blažek

Obr. 2: **THAMIOCOLUS KRAATZI BRISOUT, SAMIČKA, VEĽKOSŤ (BEZ NOSA) 2,9 MM**

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK

9. výber: písmeno Z

V tohtoročnom **Spravodajcovi mestského múzea v Rajci** prinášame záujemcom o rajecké nárečie ďalší ukázkový výber z rajeckého nárečového slovníka. V aktuálnej deviatej časti prezentujeme slová, ktoré sa začínajú na **písmeno Z**.

V predchádzajúcich ukázkach sme postupne predstavili nárečové slová písmen A – V a priblížili sme spôsob spracovania heslových slov, spolu so zoznamom použitých skratiek a zoznamom obcí, z ktorých nárečový materiál pochádza (p. Spravodajca Mestského múzea Rajec, 2007, s. 6 – 11; 2008, s. 6 – 10; 2009, s. 9 – 13; 2010, s. 11 – 14; 2011, s. 7 – 11; 2012, s. 8 – 13; 2014, s. 9 – 12 a 2015, s. 10 – 12).

Z

zabic dok. 1. pripraviť o život, usmrtiť: *Ludzia vraveli, že hu tento ňvlasní sin zabil* (Rj) 2. úderom, nárazom porušiť celistvosť, rozbiť, roztláčať: *Skrižle sme si hádzali, len zme museli dávac pozor, abi zme kerúsi nezabilí* (Rj)

zabic sa dok. 1. neúmyselne prísť o život, zahynúť: *Ostali len z mamku ti dzeciská, tatko sa zabil pri žatve, kombajn ho privalel* (Rj) 2. rozbiť sa ♦ dotáť chodzí krčah na vodu, kím sa ňezabije (Rj) – riskuje sa až do prvého neúspechu

zaboha časť. expr. iba v spojení so záporom zdôrazňuje platnosť výrazu, vôbec, za nijakých okolností, za nič na svete: *Já tu kobolu ňedám, aři zaboha ňedám, ke_to životom zaplacím!* (Rj)

záboj m. olej. zariadenie, v ktorom sa lisovalo semeno pri výrobe oleja: *To boli kedisi ti záboje na olej* (Rj)

zabudnúť dok. neudržať si v pamäti, nezapamätať si: *Ešče som zabudnúť tú rascu, ale rascu pomletú* (Rj)

zac m. dcérin manžel, zať: *Kedz mi vinšovali, tak ftedi aj zac prišiel* (Ďu) * *mladi zad'* (Fa) – muž, ktorý sa žení, ženich, snúbenec **zacko m.** zdrob. expr.: *Ja mám dobrého zacka* (Rj)

zac dok. 1. chytiť rukami, vziať, uchopiť (a istý čas držať), zobrať: *Kedz ma núkali, tak som si zal* (Rj); *Kec plakalo, zala ho (dieťa) na ruki* (Rj) 2. odcudziť, odobrať (násilím): *Opováš si zac teho mojego koňa! Hovorím, teho koňa už ňevezneš čul!* (Rj) 3. prijať (k sebe) ako svoje, získať (kúpou, ako odmenu, výhodu ap.); zadovážiť si, nadobudnúť: *Ná, ona už mačku si zala a z mačku spávala* (Rj); *Oři sa tam prepratáli a mama si zala potom do prenájmu tú dreveňicu* (Rj) 4. prijať k sebe (do spoločnosti, kolektívu ap.), zobrať: *Vedz*

oři ho zali do rodzini ako svojho (Rj) 5. odvieť (za vojaka): *Na jeseň ho zali na vojnu a bolo* (Rj) 6. odnieť, strhnúť so sebou, zobrať: *To loři zjari išla taká voda, že aj lafku zala* (Rj)

zac si dok. uzavrieť sobáš s niekým, vziať si, zobrať si (za životného partnera): *Von si hu nakoňedz zal za ženu* (Ďu)

zaceľina ž. rastlina pestovaná najmä ako krmovina, bot. ďatelina (*Trifolium*): *Dalo sa sečka, sečka sa zežrala, za_sa dalo položeňie, zaceľini, to sa povedalo zas položeňie dac* (Rj); *Zaceľinu som otkášala pre zajace* (Ďu)

začapčiť nedok. dať čepiec neveste, ustrojiť nevestu do čepca: *Mladú ňevestu potom začapčeli* (Či)

ZAČAPČENIE NEVESTY (1956)
Foto: I. Grossmann – archív SNM v Martine

začiatek m. prvá fáza niečoho, prvé obdobie nejakej činnosti al. diania: *No a začiateg murárčini bol tu v Rajci, som sa učel u majstra Jakubika* (Rj)

začubraní príd. expr. zababraný, špinavý: *Celi začubraní prišli* (Či)

zadávic dok. i neos. usmrtiť zadusením, zadusiť: *Kuna šetki mladé zadávala* (Rj); *Skoro ho zadávalo* (Ďu)

zadek m. 1. zadná časť (strana) budovy, miestnosti a pod.: *Že hu dzesi na zadeg dali do izbi a z mačku spávala* (Rj); *Že zatku som vešiel* (Rj) 2. zadná časť tela, riť: *Dobre mu vinadal a ešče ho aj do zatku nakopal* (Rj)

zadláviť s. 1. pritlačiť váhou, tlakom; tak usmrtiť: *Do jakejsi strmini že sa dostali a takto bokom sa ten kombajn prevrácel a ho zadlável* (Rj) 2. olej. vymiesiť (zmiešať) ľanové, príp. konopné semeno s vodou: *zadláveňie semena* (Rj)

zadni príd. v spoj. *zadňia múka* (Ďu) – menej kvalitná, príp. zvyšná (čo zostala)

zadník m. čizm. zadná časť rámika na rozťahovanie sár: *Rámik sa to volalo a zezadu to bol zadník* (Rj)

zafčasu prísl. 1. vo včasnom, skorom čase: *Ftedi som musel zafčasu stávac* (Rj) 2. v pravý čas, včas: *Eščeže som to zafčasu zbadal* (Rj)

zahrdžac dok. vydať zvuk príznačný pre koňa, zaerdžať: *Kedz moj žrebedz zahrdžal na dvore, uš som si papuče obúval* (Rj)

záhreňie s. 1. miesto pod šatami na prsiach: *Chitro som skoval potpísaní papier do záhreňia, abi ho ňevidzel* (Rj) 2. časť mužskej košele, náprsenka: *záhreňie* (Či)

zahlobic dok. zatĺčať, vbiť (napr. kladivom): *Najprf som zahlobel do zeme štiri vačie kvoli* (Ri)

zajačí príd. v spoj. *zajačia ďateľinka* (Či) – nízka šťavnatá lesná bylina kyslastej chuti, bot. kyslička obyčajná (*Oxalis acetosella*)

zajmac nedok. viesť, hnať, riadiť (napr. koňa): *Napretku som zajmal koňe ako chlapca, kol'kože som mal?* (Rj); *Ja som hu (kobyly) ňezajmal po hore, málokedí* (Rj)

zajtňa ž. stol. rezb. bočná vyrezávaná časť postele: *zajtňa* (Rj)

zakeľ prísl. uvádza časovú vetu, *zakiaľ, kým, pokým: Zakeľ tu boli, mali fšetko* (Či)

zákos m. šírka skosenej plochy po koscovi: *Kosel na jeden zákos, čo po ňem ostalo otkosené* (Či)

zákrscie i zákrstie s. vedľajšia (bočná) miestnosť v kostole, sakristia: *Stáli*

v zákrsci a čakali kím zazvoňia (Rj); zákrstie (Či)

zakrúcić sa dok. zavinúť sa, zabaliť sa: *Abi sa ten starí do deki zakrúcel, do huňe a hrial sa* (Rj)

založic dok. 1. dať, umiestniť do istej polohy: *Si pripravíme kotlík, pravda, založíme na ohník, dáme si tam olej alebo maz_na spodek* (Rj) **2.** dať základ vzniku niečoho, vytvoriť, pripraviť: *O siedmej zme založeli na guláš a o dzesiatej už bol hotoví* (Rj)

zamáčac dok. trocha namočiť, zvlhčiť: *Si si na taňierog (ľanový olej) dal, chleba zamáčal, posoliel a jedel si to, jako ke_dáž najlepšú potravu.* (Rj)

zamazaní príd. znečistený, zašpinený: *Prišli otáľ celí zamazaní, otrhaní, ja ňeviem, čo robeli* (Rj)

zameškac dok. nestihnúť niečo vykonať, urobiť načas, premeškať: *Lebo ona si už musela v noci doháňadz roboti, čo chudziatko zameškala* (Rj)

zamiesic dok. miesením spracovať, takto pripraviť (cesto): *Zamieseli jako na chľiep, lenže to bolo trochu lepšie to cesto a to volali kachle* (Fa)

zaobierac sa nedok. sústavnejšie sa niečomu venovať, zapodievať sa, zamestnávať sa: *Z_ofcami sa hodne zaobierali* (Rl)

zaosiečic sa dok. zaseknúť sa, vzpriečiť sa: *Just spadla ne ten ňišší strom a tam sa jako na potvoru zaosiačela tá svrčina* (Rj)

zapáľenie s. ochorenie, zápal orgánu v tele: *Von umrel na zapáľenie plúc* (Đu)

zapantac dok. priviazať, zamotať, zauzliť: *Pret krčmu som voz oštavel, koňa zapantal o mreže a bolo* (Rj)

zapantovať dok. uzavrieť podmurovku pece trámami okresanými do hranolov: *zapantovať pec* (Či)

zapaprac i zapaprat' dok. hrabaním zakryť, zahrabať: *Čo ňezhorelo potom zapaprali do popola* (Či)

zápästki m. pomn. vlnené zimné chrániče zápastia: *zápästki* (Či)

ZÁPÄSTKI

zapeňic dok. (vplyvom tepla) nechať chvíľu peniť: *Pokrájanú cibulku, ňeháme zapeňic a do teho dáme pokrájané na kocki to meso hovedzie* (Rj)

zápona ž. zástera (aj ako súčasť tradičného kroja): *A ten mal obľčenú kasaňicu, rukáfce, záponu a išiel do henteho domu a sadnúl si do téj košini* (Fa); *predňia a zadňia zápona* (Či); *zápona* (Đu)

zápražní príd. v spoj. *zápražní dobytek* (Či) – dobytok na zapriahanie

ZBIERAC ZBOŽIE

zapratac dok. 1. prepraviť, odviezť niekoho niekam: *Idzem hu zapratac do Ružomberku* (Rj) **2.** príliš naplniť, preplniť, prepchať: *Celú šopu zapratal šeli jakými haľaburdami* (Rj)

zapriahac nedok. pripútať, priväzovať zviera k vozu, k pluhu a pod., aby ho ťahalo: *Ráno sa muselo stac, ke_ci chcel už ráno o šiestej zapriahac, o troh už si musel im (koňom) dac* (Rj)

zarezávat' nedok. opak. usmrcovať prerezaním hrdla, podrezávať: *Na zimu potom si zarezávali škopcuo* (Či)

zardzavení príd. pokrytý hrdzou, zhrdzavený: *Pilku som zabudnul venku a na jar som_u našiel celú zardzavenú* (Fa)

zarmútic sa dok. pocítiť zármutok, ostať smutným, zosmutnieť: *Spievali zme, abi zme sa potešeli, ale aj zarmúceli* (Rj)

zárobek m. peniaze získané ako odmena za prácu, plat, mzda: *Kerisi chođeli aj do Viedňe za záropkami, aj do Maďarska a podobňe* (Či)

zarovno prísl. súčasne, zároveň, naraz:

To kebi zme dali zarovno z_hovedzím, tak to brafčové bi sa rozvarelo (Rj)

zasadzic dok. sadením umiestniť do zeme: *Náfe mama, ňebojce sa, košíg zemiakvo si tam zasadzice* (Rj)

záscera ž. pracovné oblečenie chrániace najmä prednú časť šiat: *Ženi mali zásceri alebo aj fertuchi sa povedalo* (Rj)

záscerka, záscerečka ž. zdrob. expr.: *Pre ňu mala též záscerku, len takú záscerečku* (Đu)

zastac dok. zaplniť priestor (stavaním, uložením vecí a pod.), zastavať: *Aňi ňeostalo kúcika, ňišť, šetko bolo zastaté* (Rj)

zástolie s. miesto okolo stola: *zástolie* (Či)

zašlisuvac dok. klob. zlisovať vlnu pomocou handry: *vľnu zašlisuvac* (Rj)

zatáľ' zám. prísl. v ten čas medzitým: *Doma robievali zatáľ' naši rodičia* (Rl)

zatarasic dok. nahromadením niečoho, zosunutím a pod. utvoriť prekážku: *Zrezali strom, ten spadnul takto krížom a cestu si sami zataraseli* (Rj)

zatočic sa dok. zmeniť smer, otočiť sa, zabočiť: *Ke_ca zatočel išiel tuto hñec, ako je tá láfka, tam bol takí brot a taká láfka* (Rj)

zatrepac dok. zmiešať dohromady; zahustiť zátrepkou: *Na lokše sa múka zatrepala ze zemiakoma* (Rj); *Nakoňec poliefku zatrepali z múku* (Rj)

zátrepka ž. múka roztrepaná vo vode, príp. v mlieku na zahusťovanie jedál: *Ja zátrepku múkovú ňerobím, ňiegdó robí tag, že spravi a s_tím zahuscuje guláš* (Rj)

zátvor m. trám po celej dĺžke domu spevňujúci okná a dvere: *zátvor na dome* (Či)

zavadzac *nedok.* byť v ceste, prekážať: *Kemu ja zavadzám, čo ja zavadzám?! (Rj)*

závažie *s.* 1. *mur.* predmet používaný v murárstve na určovanie zvislého smeru: *Bolo aj závažie, to je olovnička (Rj)* 2. predmet s istým počtom merných jednotiek určený na váženie, na vyvažovanie: *Malí polkilové závažie, kilové ale aj vačie (Rj)* 3. predmet určený na zaťažovanie: *Hovoreli, že musí dac to závažie na hodinách, na tem ponduse, dolu a potom to až reparovac (Rj)*

závidzec *nedok.* pociťovať závišť: *Chceli zme mac svoje vlasné a či nám aj ľudzia závidzeli, ja ňeviem (Rj); A on hovori, pán veľkomožní, to sa tag hovorelo, a prečo mu to závidzia? (Rj)*

zavrznúc *dok.* privrznúť, priškripnúť, zavcivknúť: *Mal si takú lavicu, tam si mal prostrietkom motús, tam si si to zavrznul a s_timi poľenami si túkel (Rj)*

zberac sa i zbierac sa *nedok.* chystať sa ísť preč, poberať sa: *Zeber sa preč! No, zbieraj sa už! (Rj)*

zbierac *nedok.* 1. zhromažďovať na jedno miesto (napr. jablká, klásky na poli a pod.): *Zbierali popadané jabuká (Rj); Nakoňedz zbierali kláski (Šu)* 2. hnisieť (o rane): *Štúrel si trieskel až mu potom paledz zbieral (Rj)*

zbožie *s.* súhrnné označenie poľnohospodárskych plodín (pšenice, raže, jačmeňa, ovsá), obilie; zmo týchto plodín: *Ňeviem f_kerém roku to bolo, zme mali teľo zbožia, čo zme ho uš skoro radi ňevidzeli (Rj); Zbožie teho roku akosi pomali dozrieva, zima je (Či); Zbožie na múku zemľeli (Rj); Mladému zaťovi noseľi najvadz zbožie (Fa)*

zbrojňica *ž.* v spoj. *hasická zbrojňica (Rj)* – sklad výstroja hasičov

zdrap (i **strap**) *m. obyč. mn. č.* nitky z odevu, ktoré sa okiadjali pri urieknutí: *zdrapi (Či)*

zebrac *dok.* 1. chytiť rukami, vziať, uchopiť (a istý čas držať), zobrať: *Ona to z ruku zebraľa a dávala (Rj); A ke_ten sir tag zebraľ, na ňom bola taká furma (Či)* 2. odcudziť, odobrať (násilím): *Len to chcela zadz a zac... Ešče ňeská ci to zeberem! (Rj)* 3. prijať ako svoje, získať (kúpou, ako odmenu, výhodu ap.); zadovážiť si, nadobudnúť, zobrať: *Prectaf si, že za tú robotu ňezebral aňi halier! Čo si mal od ňih zebrac? (Rj)* 4. prijať k sebe (do spoločnosti, kolektívu ap.), zobrať: *No potom hu už zebraľ,*

zebraľi hu do kuchiňe (Rj) 5. odniesť al. odviezť zo sebou, zobrať, vziať: *Buka zebereš polovicu jako zebereš svrčini alebo suchého dreva (Rj)*

zehnac *dok.* zaobstarat', obstarat', zado- vážiť, zaopatrit': *Nakoňedz zme zehnali aj ten lepši cement (Rj)*

zehnať *dok.* v spoj. *zehnať dieťa (Či)* – vyvolať potrat

zehriac sa *dok.* získať pocit tepla, zahriať sa: *Ke_com išiel peši, tak som sa zehrial (Rj)*

zejsc sa *dok.* zhromaždiť sa, poschádzať sa, zísť sa: *Chceli zme, abi zme sa mi starí zešli, abi zme si trošku poviprávali (Rj); Ná tam sa už zešli, pravda, kol'korázi, no kedz bolo aj tag vol'ňiej, tam už boli šeljijaké humori pri tem (Rj)*

zejsc sa *dok.* byť potrebný, želateľný, vhodný; byť na úžitok, zísť sa (na niečo): *Ňechal som si to, reku, na ňiečo sa mi to zejzde (Rj); Uš sa mi ňigdi (nástroje na opravu hodin) ňzejdú (Rj)*

zeľenka *ž.* tmavozelená farba: *Zeľenka je na to pekná, možno aj trochu žutej kebi okolo dal (Či)*

*tom sialľ jarinu, jačmeni, zemáki a podobné (Či) * zemiaki na kisko (Rj)* – druh zemiakového jedla pripraveného na spôsob prívarku **zemiaček** *m. zdrob. expr.:* *A jak sa už dovára ten guláš, tag ja ti zemiački s tú onú, s_tú lopatu tag miagam (Rj)* **zemiakový príd.: *A na večeru zaz len bolo buc kislá poľiefka, zemiaková, alebo zaz ból hrax, alebo ňiečo také (Ri); zemiaková vřac (Ri) * zemiaková baba (Rj)* – pečené jedlo z postrúhaných zemiakov a múky**

zemľec *dok.* mletím spracovať, pomlieť: *Len zemľeli, to sa sušievalo, viež a suchí išiel tam, sa zemľelo a potom to išlo do presu čo presovali na oľej (Rj); Dopralali si teho zbožia trochu, dali zemľec, pravda, ná žili ce_zimu až do jari (Ri)*

zemskí príd. v spoj. *zemskí orech (Či)* – lúčna alebo záhradná popínava rastlina s voňavým hroznovitým kvetenstvom, bot. hrachor hľuznatý (*Lythrus tuberosus*)

zesadnúc *dok.* sadnúť, zhustnúť (o mlieku): *Mľieko ňechala zesadnúc a bola kíška (Đu)*

zesip *m.* zber (zôsy) obilia pre farára, forma naturálnej cirkevnej dane: *zesip (Či)*

zesobašic sa *dok.* uzavrieť manželstvo: *No tá paňi hej potom akési šatečki spravela, aj sa uš potom zesobášela s_ňim (Rj)*

zetnúc i zecac *dok.* 1. vyrábať, zoťať, vyťať: *Ňechcel som hňedz bvorku s kraja zetnúc, zašiel som trochu do hori (Rj); Podarelo sa mi ale dzesac takích kúskvo zecac (Rj)* 2. seknutím oddeliť, odťat', odseknúť: *Zecal som mu len vřiak (Rj)*

zetrec *dok.* utieraním očistiť, zbaviť stôp po

niečom: *Kefu a takím česákom sa pucovali koňe a handru zetrel a hotovo! (Rj)*

zežac *dok.* kosením odstrániť, pokosiť: *V žatve, zaseg zme mali každi ti poličká také, to zme zežali (Ri)*

zežrac *dok.* 1. *expr.* zjesť, skonzumovať (o človeku): *Slopal a zežral čo vidzel, do ňemoti, a tag aj skončel (Rj)* 2. žraním spotrebovať, požrať (o zvierati): *A dzeže vám ovez zeberem kedz_o uš ten kvoň zežral!? (Rj)*

zgegnúc *dok. expr.* zahynúť, zomrieť: *Čo som ta_mal zgegnúc?! (Rj)*

zháňac *nedok. expr.* 1. bezcieľne behať, naháňať sa, lieťať: *Jako dzeciská zme furd zháňali po venku (Rj)* 2. usilovať sa zadovážiť, získať: *Večňe čosi zháňa v rinku (Rj)*

ZESOBÁŠIC SA (snímka: Anna Koperová)

zeľer *m.* druh koreňovej zeleniny pestovanej pre guľovitý aromatický koreň a vňať, bot. zeler obyčajný (*Apium graveolens*): *Musiš patružľenu, mrkeľ, ale aj zeľer do dobrej poľievki dac (Rj)*

zem *ž.* zemský povrch; plocha, miesto, po ktorom chodíme: *A kedz na poľe (stravu) doviezľi, to bola sranda, pravda, to dali na zem, na zemi sa jedlo (Ri) * pri saměj zemi (Rj)* – na môj dušu, pri-sámbohu

zemiak (i *zried. zemák*) *m. obyč. mn. č.* hľuznatá rastlina s vňaťou; jej hľuza používaná ako zelenina (zákl. potravinu, krmivo), bot. ľuľok zemiakový (*Solanum tuberosum*): *Ve_to prvek kedz boli titog domáce zemiaki, to sa rosípalo, viece, to bolo jak... no žutučké a chutné (Rj); Poprával tú roľu a to po-*

zháňat' *nedok.* v spoj. *dieťa zháňad'* (Či) – vyvolávať potrat
zhlobic *dok.* pripevniť k sebe hlobením, stĺcť: *Štiri deščice zhlobené, čo sa vedľa ňeho (komína) nasadzela taká rúra a okolo ňej sa len murovalo nahor* (Rj)
zhovárac sa *nedok.* viesť rozhovor, rozprávať sa: *Očul som, že sa o ňom zhovárajú* (Rj)
zhrnúť (i **zhrnúť'**) *dok.* 1. hnutím dať inde, najmä dolu: *Jednu ruku šetek ten bordel zhmul ze stola a bolo upratané* (Rj) 2. hnutím dať na jedno miesto: *A čilkám z varechú to pekne zhrnúli dokopi a tú hrudovňicu, čo sa sir chítá, a ten sir tag zebrał* (Či)

ZIMA – STARÁ HORÁREŇ V PORUBSKEJ (snímka: Štefan Fusko)

zhutnúť *dok.* 1. prehltnúť, prezrieť: *Kázal mi to zhutnúť a hñe ci niečo zapic* (Đu) 2. *expr.* narýchlo niečo zjesť: *Neštačel aňi večeru zhutnúdz a už ho ňebolo* (Rj)
zima *ž.* 1. ročné obdobie: *Ra začala zima, uš to začalo takto naholo, ako je teras, sňahu niž ňebolo* (Rj); 2. nízka teplota, chlad: *Bolo tricadva, tricatri zimi* (Rj)
živac *nedok.* stúpaním na podnože skrižovať (rozdeliť) osnovu (pri tkaní na krosnách): *A to s tími podnožiami, to si prehadzoval. Čo si mal. Nicelňice, a to ci furd zivalo. A mal si tam oní, ten čunek, prehadzoval* (Rj)
zjednac *dok.* 1. prijať na istý čas za dohodnutú odmenu na prácu (o človeku) alebo do užívania (o veci), najat': *Zjednali si muziku na veselie* (Rj) 2. jednaním ustáliť (cenu), dojednat': *Ona uš poto mala dvaná stvovég a on héj to potom zjednal ten doktor s tím Mihálkom túto chalúpku, čo sa postavela* (Rj)
zjednac sa *dok.* jednaním sa dohodnúť

(o cene), dojednat' sa: *Zjednali sa na ceňe a mama nastúpela do službi* (Rj)
zlačňec *dok.* stať sa lacnejším, lacným: *Potom nakoňedz aj cimend zlačňel* (Rj)
zlatý *m.* i **zlatka** *ž.* *zastar.* minca používaná v minulosti ako platidlo: *Pítal osem zlatih a ňemohli sa dojednac* (Rj); *Nó, to bolí dve koruni zlatka* (Rj)
zľehnúť' *dok.* priviesť na svet dieťa, porodiť: *Žena mu zľehla* (Či)
zľíhať' *nedok.* začať rodiť (o žene): *zľíhať'* (Či)
zmáhac sa *nedok.* hospodársky silnieť, bohatnúť: *Mi zme robeli potom už na jednom koňikovi, a tak ke_ca nám ož-*

rebela, tag zme sa zmáhali (Rj); *Viece, jako sa tá cenzuálna obedz zmáhala, keď mala možnos, prikúpela čosi* (Rj)
zmárňic *dok.* zniešť zo sveta, zničiť, zahubiť: *Šetki ti ňeščascia, chorobi, to ho zmárňelo, ešče aj dužoba, to bolo na ňeho moc* (Đu)
zočina *ž.* počarenie pohľadom, urieknutie, choroba „z očú“: *zočina* (Či)
zolvica *ž.* *zastar.* manželova alebo manželkina sestra; bratova manželka: *Mojho brata žena mi prišla zolvicu* (Či)
zopak *m.* v spoj. *zopag ruki* (Či) – (robiť niečo) opakom ruky
zorávaňie *s.* jarné oranie smerom od stredu oranej plochy: *Z jari nás čaká zorávaňie* (Či)
zmaškrčenj *príd.* navyknutý na niečo príjemné, chutné; prierberčivý (najmä v jedle): *Čil mladí, to je šetko zmaškrčené, ňevie, čo bi chcelo* (Rj)
zmladi *prisl.* v období mladosti, za mlada: *Zmladi to človeg ňemá* (Rj)
zrebe *ž.* *pomn.* podradné konopné, ľanové vlákno: *Zrebe ti sa zasek súkali, to zaz vrecá sa s_teho robeli* (Rj)

zrebné *s.* menej kvalitné (hrubšie spracované) konopné vlákno, horšia priadza: *zrebné* (Či, Đu)
zrelí *príd.* dozretý: *Reku, čo ti slífkí ňeobere, šak sú už isto zrelé* (Ri)
zrovnac *dok.* porovnať, prirovnať: *Čo ja pomatám, to sa ňedá fčulej zrovnac, to mladí aňi veridz ňechcia* (Rj)
zrubac *dok.* zožať, sťať: *Prišli Rumuňi, zrubali drevo* (Rj)
zrubec *m.* drevnatý vonkajší obal lieskového orecha: *V lieščí bol samí zrubec po zemi* (Či)
zretedelne *prisl.* výrazne, jasne, zreteľne: *Ja so_mu to aj tri rázi zretedelne povedala* (Rj)
zriezac *nedok.* postupne zrezávať, odrezávať, rezať: *Zhora zme zriezali* (Rj)
zubadlo *s.* časť konského postroja dávajú koňovi do pysku: *Za_si mu dal kantár na hlavu, do kantára zubadlo a do zubadla sa zaseg dali ti oné, cúgfe* (Rj)
zváč *m.* chlapec (mladý muž), ktorý pozýva na svadbu: *Mladí chlapi aj chlapi bivali zváči* (Či)
zván *m.* kus z hrubého spileného kmeňa: *Už len také zváni ostali, čo sa čaško otpratali* (Rj)
zvárac *nedok.* 1. variť, prevárať: *F strelu potom zvárali f takém kotlísku plachtí, aj šetko čo bolo špinavé* (Đu) 2. *nov.* zváraním spájať: *Zváral to f_tem ohňi* (Rj)
zvázac *nedok.* vozením dopravovať zhora nadol, príp. sústreďovať na jedno miesto: *Ná zase sa koseli, pravda, zvažali, no a potom prišla žatva* (Ri)

Autor:

PaedDr. **Miloslav SMATANA**, Csc., absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

2x snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

Pozn.: Pôvodní obyvatelia Rajca a blízkeho okolia zaiste ešte i v súčasnosti poznajú nezvyčajné nárečové slová, ktoré by mohli pripravovaný slovník rajeckého nárečia obohatiť. Ak sa medzi čitateľmi nájdu takí, ktorí by mali záujem do slovníka prispieť, prosím, aby sa ozvali písomne či osobne autorovi tohto článku (adresa je v redakcii časopisu). Zdôrazňujeme, že nejde o zámerne pripravovanú výskumnú akciu; je to skôr nepriama výzva záujemcom o nárečie, so zámerom zhromaždiť, prezentovať, a tak uchovať pre súčasné i budúce generácie čo najviac z toho, čo ľud Rajeckej doliny sprevádzalo možno stovky rokov: svojský a nenapodobiteľný, originálny jazykový prejav. **Všetkým, ktorí doteraz prispeli a pomohli slovník obohatiť, srdečne ďakujeme.**

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0105/14 Slovník slovenských nárečí.

ŠŤÚRIKY RAJECKEJ DOLINY A VYBRANÝCH LOKALÍT

Šťúriky predstavujú štvrtý najpočetnejší rad triedy pavúkovcov (Arachnoidea). Ako ich latinské meno napovedá, sú to živočíchy na prvý pohľad najviac podobné škorpiónom – obr. 1 a 2. Líšia sa niekoľkými významnými znakmi. Z morfológického hľadiska sú najvýraznejšie dva rozdiely. Šťúriky na rozdiel od škorpiónov nemajú telo ukončené bodcom, do ktorého ústi jedová žľaza. Výrazný rozdiel je aj vo veľkosti tela. Šťúriky v našich podmienkach dorastajú do dĺžky 3 až 7 mm.

Tak ako väčšina pavúkovcov, šťúriky sú predátori. Žijú sa larvami hmyzu, roztočmi, muškami a inými drobnými živočíchmi. Pri love koristi využívajú nápadne dlhé premenené predné končatiny (pedipalpy) ukončené klepietkami. Do prstov klepietok môže u niektorých skupín ústiť jedová žľaza. Okrem tejto predátorskej výhody majú šťúriky na klepietkach zmyslové brvy, ktoré im pomáhajú orientovať sa v priestore a pri love koristi.

Šťúriky majú v pohyblivom prste chelicér vytvorené snovacie žľazy na produkciu hodvábu. Pomocou nich tkajú komôrky, ktoré ukladajú v pôde, v dutinách alebo štrbinách skál. Často bývajú komôrky obalené čiastočkami pôdy alebo listia. Komôrky využívajú šťúriky na starostlivosť o potomstvo, ale aj na prezimovanie a prečkanie doby zvliekania.

Pre šťúriky sú pri kopulácii známe svadobné tance. Samce kladú spermatofór a pomocou tanca na neho navádzajú samicu. Nakladené vajíčka nosí samica prichytené na brušku. Vývin prebieha cez tri nymfálne štádiá: protonymfu, deutonymfu a

Príspevok predstavuje menej známy rad živočíchov – šťúriky (Pseudoscorpiones). Boli vykonané vôbec prvé zbery šťúrikov z územia Rajeckej doliny. Druhovú diverzitu zodpovedá druhovej skladbe iných skúmaných území na Slovensku.

The contribution introduces less known order of animals – pseudoscorpions (Pseudoscorpiones). There were carried out first ever collections of pseudoscorpions on the territory of Rajecská dolina. The diversity of species is in accordance with species diversity known from other explored Slovak territories.

tritonymfu. Pri starostlivosti o mláďatá sú samice s protonymfami uzavreté v komôrkach a nie sú pohyblivé.

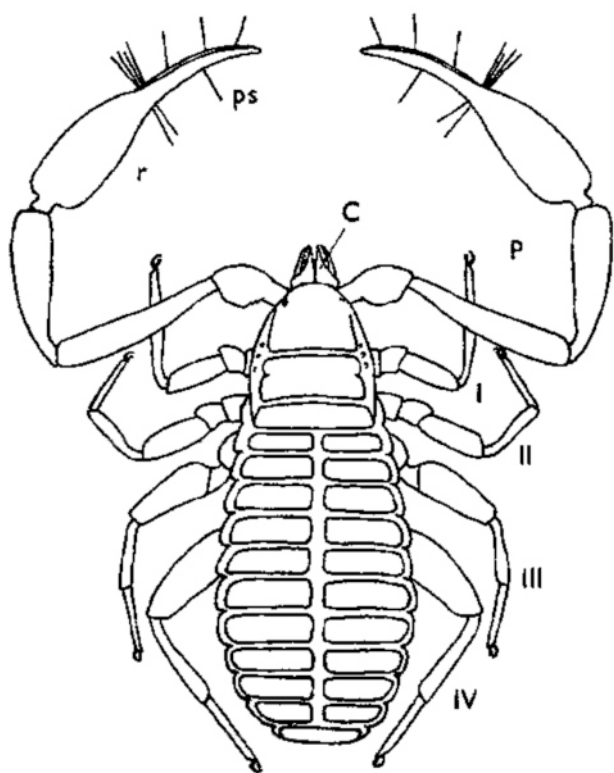
Po vyliahnutí zotrávajú nymfy určitý čas so samicou, ale po čase sa osamostatňujú. Nymfálne štádiá nie sú tak sklerotizované ako dospelé jedince, sú citlivejšie na vysušanie, a preto sa nachádzajú vo vrchných vrstvách pôdy, v hrabanke iba ojedinele.

Šťúriky obývajú takmer všetky terestrické habitaty. Okrem polárnych oblastí sú rozšírené po celej zemeguli. V slovenských podmienkach ich bežne možno nájsť v kompostoch, v dutinách a pod kôrou stromov, v listovom opade našich lesov alebo parkov, v hniezdach cicavcov a dokonca aj v domácnostiach na poválach alebo v starých knižniciach. Nie zriedka bývajú pozorované aj foretický prichytené na zástupcoch viac pohyblivého hmyzu, ktorý využívajú na transport – obr. 3.

Na Slovensku bolo doteraz zaznamenaných 55 druhov šťúrikov. V Rajeckej doline a vybraných lokalitách boli šťúriky zbierané v priebehu rokov 2011-2014 preosievaním machu, organických substrátov a listovej hrabanky (*leg. R. Blažek*). Ide o prvé zbery šťúrikov z tohto územia vôbec.

ZOZNAM LOKALÍT:

1. Vojtová dolina (49°05'21", 18°36'53"), močiar, kusy dreva, 6.10.2011,
2. Vojtová dolina (49°05'57", 18°36'35"), močiar, kusy dreva, 29.4.2012,
3. Vojtová dolina (49°05'52", 18°36'41"), brehy potoka, 19.5.2013,
4. Kamenná Poruba (49°06'00", 18°38'45"), breh potoka, 19.6.2012,
5. Ďurčiná (49°04'24", 18°38'46"), breh potoka, 2.8.2012,
6. Čičmany (48°57'08", 18°30'36"), močiar, 8.8.2012,
7. Čičmany (48°57'55", 18°32'32"), močiar, 22.4.2013,
8. Martinské hole (48°58'44", 18°36'43"), lúka, listový opad, 3.10.2012,
9. Lietavská Závadka (49°11'02", 18°38'55"), brehy potoka, 4.10.2012,
10. Lietavská Závadka (49°11'07", 18°38'07"), lúka, zhnité seno, 20.7.2013,
11. Rajec (49°04'58", 18°37'42"), záhrady v meste, 15.5.2013,
12. Dolná Tižina (49°13'20", 18°54'45"), brehy potoka, 21.5.2013,
13. Dolná Tižina (49°12'39", 18°55'18"), brehy potoka, mach, 24.5.2013,

Obrázok 1: ŠŤÚRIK *Chelifer cancroides* (Linnaeus, 1758),
SCHÉMA STAVBY TELA:
C – chelicera; P – pedipalpa; ps – prst klepietka; r – klepietko;
I, II, III, IV – kráčavé končatiny.
Podľa: Verner (1971)

14. Domaniža (49°02'47", 18°33'04"), breh potoka, rastlinné zvyšky, 2.7.2013,
15. Zliechov (48°57'09", 18°25'33"), breh potoka, zhnité seno, 26.7.2013,
16. Zliechovská dolina (48°53'49", 18°26'51"), breh potoka, 10.9.2013,
17. Lietavská Lúčka (49°11'02", 18°40'23"), kraj lesa, 21.3.2014,
18. Šuja (49°04'03", 18°36'18"), brehy potoka, 30.3.2014,
19. Kľače (49°06'10", 18°39'19"), močiar, 19.4.2014,
20. Zbyňov (49°08'05", 18°38'30"), lúka, kraj lesa, trávy, 21.5.2014,
21. Hradná (49°08'21", 18°35'31"), breh potoka, rastlinné zvyšky zo záhrad, 9.9.2014,
22. Hradná (49°08'12", 18°35'15"), breh potoka, rastlinné zvyšky zo záhrad, 14.10.2014.

Obrázok 2: ŠTÚRIK z čeľade *Neobisiidae* (foto: Anna Šestáková)

Štúriky sú morfológicky uniformné živočích, preto je ich identifikácia na základe pozorovania vonkajších morfológických znakov náročná a vyžaduje si vysokú pozorovaciu schopnosť. U štúrikov je dôležité zabezpečiť, aby nevyschli, preto sa archivujú v 70 % liehu alebo ako trvalé mikroskopické preparáty. Pre determináciu bola väčšina jedincov spracovaná na trvalé mikroskopické preparáty. Pri preparácii sa oddeľujú časti tela nesúce základné identifikačné znaky štúrikov – pedipalpa, klepietko pedipalpy, chelicera, prvá a štvrtá kráčavá končatina – obr. 1. V prípadoch kedy sa stáva morfológické pozorovanie nedostačujúce, využíva sa na identifikáciu morfometrická analýza, pri ktorej sú jednotlivé časti tela merané a analyzované. Identifikácia morfológických znakov prebehla za pomoci binokulárnej lupy a mikroskopu (det. K. Krajčovičová) podľa určovacieho kľúča Christophoryová et al. (2011).

Počas štyroch rokov bolo v Rajeckej doline a ďalších vybraných lokalitách odchytených 186 štúrikov, ktoré patrili k 9 druhom.

V preosevoch organických materiálov a listovej hrabanky boli zistení typickí zástupcovia pôdnych druhov štúrikov z čeľadi *Neobisiidae* a *Chthoniidae*. Pôdne druhy štúrikov sú citlivé na vlhkosť a vyžadujú aspoň určitý stupeň zachovanosti prírodného prostredia. Ich prirodzeným habitatom je lesná hrabanka a vrchná vrstva pôdy. Najviac jedincov s celkovým počtom 47 patrilo druhu *Neobisium carcinooides* (Hermann, 1804) [nájdené na lokalitách – L podľa hore uvedeného zoznamu: L1, L3, L5, L8, L9, L12, L13, L16, L17, L19, L21, L22]. Tento štúrik je uvádzaný ako najpočetnejší aj na iných lokalitách na Slovensku a v Európe. Dokonca aj v severných hraniciach svojho výskytu patrí k dominantným druhom.

V preosevoch organických substrátov boli tiež zistené druhy *Chthonius pygmaeus* Beier, 1934 [L9] a *Neobisium fuscimanum* (C.L. Koch, 1843) [L4, L16, L20].

V preosevoch na močaristých pôdach boli zistené druhy *Neobisium carcinooides*, *Neobisium erythroductylum* (L. Koch, 1873) [L3, L6, L7, L18], *Neobisium sylvaticum* (C.L. Koch, 1835) [L1, L4] a *Neobisium* sp. [L2]. Zbery štúrikov z močarísk sú ojedinelé, doteraz nebola tomuto typu biotopu venovaná väčšia pozornosť.

K špecifickým pôdnym habitatom patria komposty a tlejúce kopy organických materiálov. V hniúcom sene a zvyškoch zo záhrad boli zistené štúriky z čeľade Chernetidae *Lamprochernes nodosus* (Schrank, 1803) [L10, L14, L21] a *Pselaphochernes scorpioides* (Hermann, 1804) [L14]. Oba druhy sú bežne nachádzané v kompostoch a nálezy v Rajeckej doline zodpovedajú ich nárokom. Druh *Lamprochernes nodosus* je často foreticky nachádzaným druhom v Európe, čo pravdepodobne súvisí s jeho výskytom v kompostoch a ľahkej dostupnosti k okridlenému hmyzu.

Typickým pôdnym druhom na Slovensku je aj štúrik *Chthonius tetrachelatus* (Preyssler, 1790), v Rajeckej doline a ďalších vybraných lokalitách však boli zaznamenané iba dva exempláre v záhradách v meste a v zhnitom sene [L11, L15].

V zberoch boli zaznamenané 3 deutonymfy a 6 tritonýmfy druhu *N. erythroductylum* a 1 deutonymfa a 5 tritonýmfy druhu *N. sylvaticum*. Tritonýmfy boli prítomné aj u druhov *N. carcinooides*, *L. nodosus* a *P. scorpioides*.

Pre Rajeckú dolinu bolo zaregistrovaných celkovo osem druhov štúrikov, z toho jeden druh bol určený iba na úroveň rodu. Druhovú diverzitu štúrikov sledovaných lokalít zodpovedá druhovej skladbe iných skúmaných území na Slovensku.

LITERATÚRA

1. Christophoryová, J., Šťáhlavský, F. & Fedor, P. (2011): An updated identification key to the pseudoscorpions (Arachnida: Pseudoscorpiones) of the Czech Republic and Slovakia. *Zootaxa*, 2876: 35–48.
2. Verner, P.H. (1971): Štírce - Pseudoscorpionidea. In: Daniel, M. and Černý, V. (eds), *Klíč zviřeny ČSSR*, vol. 4: 19–31. Československá Akademie Věd: Praha.

Autori:

Mgr. **Katarína Krajčovičová** (Katedra Zoológie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Mlynská dolina B–1, 842 15 Bratislava. E-mail: krajcovic.katarina@gmail.com)

Ing. **Radomír Blažek** (Hviezdoslavova 1070, Rajec. E-mail: radom.blazek@gmail.com)

Obrázok 3: ŠTÚRIK z rodu *Lamprochernes* FORETICKY PRICHYTENÝ NA HMYZE (foto: Eduard Stloukal)